

KIS-717 – Ar yezh etre tonkadur ha rezid

(RLN da GE – 05 04 01)

E levraoueg kêr Montroulez e 'm eus kavet al levr bet embannet gant *Skol Vreizh* war “Istor Breizh hag ar broioù keltiek¹”. Tro 'm eus bet da lenn, er Rann 5, “Breizh en 20t kantved”, pajenn 122, ur c'hevarad deurus dindan an talbenn “Études celtiques” :

“Entitlet e kador ar c'heltieg [eus Skol veur Roazhon] war-lerc'h Joseph LOTH ha Georges DOTTIN, ez emgreizenn Pierre LE ROUX war aozerezh « Kartennaoueg yezhel Breizh Izel » deraouet e 1924. Houmañ a c'hoarvez eus ouzhpenn 500 kartenn gouestlet pep hini da zeskrivadurioù soniadel ur ger pe ur c'herienn, a-geñver gant ar respontoù bet degemeret gant an enklaskerion e 90 lec'h diforc'h eus ar brezhonegva. Tu zo gant ar c'hartennoù-se da gaout ur bloc'hwel eus ar rannyezhoù ha da reiñ kel eus an askenadoù diabarzh².”

Betek aze e hañval ar c'hevarad bezañ neptuek a-walc'h. Dav eo avat lenn ar frazenn diwezhañ anezhañ gant evezh :

“An tu a roont ivez da zigejañ ur brezhoneg etre, komprenet er pep muiañ eus al lec'hioù enklask, ha disheñvel a-walc'h diouzh brezhoneg leonek LE GONIDEG³.”

¹ *Histoire de la Bretagne et des pays celtiques*, Rann 5, Skol Vreizh, Montroulez, 1983, t. 5 : “La Bretagne au XX^e siècle”.

² “Titulaire de la chaire de celtique après Joseph Loth et Georges Dottin, Pierre Le Roux se concentre sur la réalisation de « l'Atlas linguistique de Basse-Bretagne », commencé en 1924. Il s'agit de plus de 500 cartes dont chacune est consacrée aux transcriptions phonétiques d'un mot ou d'une expression, en relation avec les réponses obtenues par les enquêteurs sur 90 points différents de la zone bretonnante. Ces cartes permettent d'avoir une vision d'ensemble des dialectes et d'établir les variantes internes.”

³ “Elles permettent aussi de dégager un breton moyen, compris dans la majorité des points d'enquête, et assez différent du breton léonard de Le Gonidec.”

Echu gant an neptuegezh ha fraezh e teu ar gouvennoz politikel da vezañ. En un doare ampart e kemer sol ar gouvennoz-se war ul labour skiantel na c'haller ket, evel reizh, lakaat e dalvoudegezh en amzivin. Nemet eo arveret hevelep labour gouezoniel da droc'hañ pep liamm etre brezhoneg hag istor. Un dedaolad eus an natur e teu ar brezhoneg da vezañ, ha n'eo mui un dedaolad eus an istor (bremañ e komprenan perak e komz LE DU, er film a-zivout Roparz HEMON, eus “ar vrezhonegerion naturel”). Diouzh ar savboent-se eo “ergorekoc'h” an dibab eus ar yezh dave graet gant Pierre LE ROUX hag e gevelerion eget an hini graet gant LE GONIDEC. Hemañ a solie war an istor : stadañ a rae e oa al leoneg ar rannyezh he doa diruzet al leiañ e-keñver ar c'hrennvrezhoneg.

Evit gwir ez eo bet labour Pierre LE ROUX un argeziad da zistrujañ an obererezh kaset e par ar yezh gant an Emsav. Hemañ en doa unvanet an teir rannyezh eus lodennoù Biz, Gwalarn ha Kornog ar brezhonegva ken abred hag e 1908. Hag e 1924, pa zeraouas savidigezh ar « Gartennaoueg », ne oa ket c'hoazh eus *Gwalarn* marteze, nemet e oa endeo eus an *Notennou diwar-benn ar Gelted koz* hag eus *Sketla Segobrani*, anezho oberennoù ma oa ar c'heriaoueg kalz pinvidikoc'h eget hini ar werin vrezhonek. O lakaat da yezh dave un deodyezh diskoachet, lakaomp, war gefiniadoù ar gwenedegva hag ar c'hernevegva, e tizhed daou bal war un dro. Diouzh un tu e tremened da zidalvoud al labour unvaniñ sevenet gant an emsaverion abaoe LE GONIDEC, diouzh un tu all e lamed pep krieriegezh digant ar gerioù o doa krouet. Ma ne fazian, ez eo an hevelep hentenn a voe arveret gant FALC'HUN¹ da sevel e vrezhoneg dezhañ. Met ha n'eus ket bet nevez 'zo ur stourmad da herouezañ ar pohereg, komprenet, war a lavared, er brezhonegva a-bezh ha d'ober anezhañ diazez ur brezhoneg unvan (gant ar spi ma ve berzhusoc'h eget ar falc'huneg) ?

(GE da RLN – 06 04 01)

Seul aesoc'h eo diskar tezennoù François FALC'HUN ha *Skol Vreizh* ma 'z int hiziv ken avelet ha ma 'z eo *l'air du temps* o lakae diouzh ar c'hiz er bloavezhioù goude an eil Brezel bed. Lakaat a rez war wel an arvez naturelour a wiskent. Pezh na ziskulier ket a-walc'h eo e voe eus al luskadoù a renas neuze war skiantoù an den, en o fenn ar strukturelouriezh, un azlamm eus redennoù prederel ha politikel hollredior eil

¹ Ar chaloni FALC'HUN, kelenner war ar c'heltieg e Skol veur Roazhon war-lerc'h Pierre LE ROUX hag aozer *L'Histoire de la langue bretonne d'après la géographie linguistique* (Rennes, 1950-1951). Da heul lezenn an 11 Genver 1951 a roe lec'h d'ar brezhoneg er skolioù e savas un doare skrivañ nevez.

palevarzh an 20^t kantved. Boutin etrezo oa ar gredenn en trec'h war spered mab den eus nerzhoù n'en devez ket krap warno, ha pa vent ar ouenn, ar Stad pe an natur. Un avatar nevez e voe ar struktur hag e reuz a reas — a ra c'hoazh — e-mesk hon skolveuridi : seul zilesoc'h ar brezhoneg ma 'z eo sujetoc'h d'ur savelegezh naturel, eleze ma 'z eo dizeskoc'h ar yezherion. Diskleriañ bruzun war steuz ar parlantoù evel ar brezhoneg nemetañ zo haerñ hollredi ar struktur war ar vuhez, an tonkadur war ar rezid¹. Hag ezhomm o dije an hollrediorion giz nevez da ziskorata ken bras argarzh ouzh ar vroadel-sokialouriezh ma ne vijent ket azezet war an un sol ganti ? da hejañ ur banniel a gleiz ma ne vije ket o c'healiadur unan a zehou ? Naturel-sokialourion, setu dik ar skritell a zere outo. N'eo ket dre zargouezh e voe an eizhañ-dehouad Olier MORDREL a ijinas ar “brezhoneg etrerannyezhel” difennet hiziv c'hoazh gant *Skol Vreizh*.

Kent pell e vo fin d'ar c'hilstourm etrerannyezhel — en diouer a rannyezhoù. Kenkouz all, hon c'hudenn n'emañ ket gant ficherion un turmud drekward. Pouez o deus hepken evit piaouerion bremañ ar galloud a ra ganto evel lerennoù rod lec'hel. Hon afer nemeti eo al labour da ziorren ur yezh ha drezi perzhiañ e dinod ur sevenadur. Kammedoù kentañ hemañ er gedvuhez e rezh oberoù arz, lennegezh ha preder zo bet lakaet gallus gant diorreadur ar yezh ha war un dro zo bet an dealfoù o heñchañ diorreadur ar yezh. Ha setu pouez denel, tralen, an embregadenn : prouiñ a ra e c'hell ar rezid trec'hiñ war an tonkadur. Tonket eo da vont da get ar sevenadur ma paouezer a seveniñ, ar yezh a baouezer a ziorren — a reer anezhi un devoud naturel (devoud brizhnaturel n'eo ken, rak trebadout a ra an natur tra ma steuz ar yezh tremenet da “natur”).

Al labour da ziorren ar yezh zo ul lodenn vunut e-touez obererezhioù ur gevredigezh. Ar fazi graet gant Roparz HEMON goude 1930¹ ha ganimp en ESB e voe sellout ar gedvuhez evel ur stagadenn d'ar yezh ha soñjal hor boa da sammañ war hon choug a yezhourion treuzfurmadur ar gevredigezh — pezh a oa a-benn ar fin skeiñ

¹ Tro hor bo da zistreiñ ent hir war ar c'hraf-mañ pa studiimp ar prederour japanat TANABE Hajime (1885–1962), bet diskibl da HUSSERL ha keneil da HEIDEGGER ; ken abred ha 1933 e rebeche da hemañ diwezhañ bezañ dilezet “dispakadur emren hag arnevez rik ar rezid evit adfeilhañ er sujidigezh d'an tonkadur, azon rizhek un emskiant rakpolitikel” (in “Prederouriezh an enkadenn pe enkadenn ar brederouriezh? ” ; m a e rsave ouzh “Prezegenn ar Rektorelezh” bet distaget neuze gant HEIDEGGER — emb. alamanek skrid TANABE : “Philosophie der Krise oder Krise der Philosophie ?”, in *Japan und Heidegger*, Thorbecke, 1989, pp. 139-145).

¹ A-zivout “rikladur *Gwalarn* war an dachenn gevredigezhel”, sl. KIS-700, La-14, p. 34.

etrezek un hollredi nevez, erlec'hiañ un damkaniezh tonkaduriek ouzh unan all. Mar gellomp degas d'an dud en dro dimp un dra bennak ouzhpenn hon c'henderc'hadoù — ur yezh nevez hag he frouezh kentañ — ez eo ar fiziañs e trec'h ar vuhez war an hollredi, ar rezid war an tonkadur.

(RLN da GE – 07 04 01)

E 1710 en doa an Aotrou Per BARISY klasket adunvaniñ ar brezhoneg e ser e *Cantiqueu spirituel ar deveriou ar christen*. Person oa en Ignel, a zo nepell diouzh ar vevenn etre ar gwenedegva hag ar c'hernevegva, hag ar rannyezhekaat oa evitañ moarvat un argraf eus ar pemdez. Goût a ouzomp e voe e embreg adunvaniñ dizampart mik war dachenn ar yezh ha ne c'halled ket soliañ warnañ. Dellid ar paotr avat eo bet kompren e lakae ar rannyezhekaat dazont ar brezhoneg en arvar (pebezh kiladur eus ar spiswelded hag eus ar skiant varn abaoe tri c'hantved !). N'eo ket dre zegouezh kennebeut e voe embannet en 18^t kantved geriadurioù a c'hell talvezout dimp da zaveoù c'hoazh : hini CHALONS, hini GREGOR, hini “L'Armerye”, hini AR PELLETER. Strivet o deus o aozerion da erouezañ ur meleouradur ar c'hlokañ gwellañ eus ar yezh. Ersavet o deus evel BARISY dirak reuzioù ar rannyezhekaat. A-c'hin d'ar oueskourion a vremañ, e ouient ervat e oa hemañ un devouder a baouradur evit ar brezhoneg hag e nep doare unan a binvidikadur. Santet o deus an ezhomm da zerc'hel loazioù ar yezh e stumm paper moulet da nebeutañ a-raok ma 'z afe al loazioù-se da get tamm ha tamm e parlantoù ar werin.

Mar bize chomet ar skrivagnerion c'hall a-hed ar c'hantvedoù doujus da “yezh ar bobl” ha d'an teodyezhoù romanek, e vije ar vicherourion c'hall, hag ar re vreizhat en o zouez, o labourat hiziv an deiz n'eo ket evit o rannidi, o c'harr, o ehanoù ha studioù o bugale, hogen evit un tamm bara hepken evel micherourion broioù 'zo eus an Trede Bed. Kement-se a ro dimp un alberz eus “sokiakouriezh” tud ar Mouvamant. Dre eurvad o deus al labourerion e Breizh kavet abaoe pell difennerion a zo penn da benn er bed gall. Tu bennak war *Manifesto ar Strollad komunour* e taolenn MARX hag ENGELS ar vicherourion o tostaat d'an henvoazelourion dre m'o c'hlevont o komz a sokialouriezh, o treiñ kein dezho buan avat hag o pellaat diouto gant c'hoarzhadennoù difeson. Marteze ez eus pajennadoù eus ar *Manifesto* a zo dispredet, met a dra sur ket hounnezh.

An dud a zo aet da weladenniñ an diskouezadeg aozet gant Mikael COÏC e Maerdi Ploveilh o doa komprenet e rank ar brezhoneg bezañ unvan evit kaout un tamm

kreriegezh. Hogen hag hon henvoazelourion o devez an disterañ keal eus ar pezh eo ar greriegezh ?

(LM da GE – 04 04 01)

Emaon o treuzyezhañ un destenn gant Malika MOKKEDEM ma arver an droienn “*langue traversière*” oc'h ober anv eus galleg al levrioù a lenne en he yaouankiz. Amañ kevret an arroud m'he c'haver :

“Ma confrontation avec l'Autre, sur l'autre rive, m'a révélée à moi-même, à la fois semblable et différente. Elle m'a fait découvrir la profondeur de mon altérité : une universalité dont le premier germe avait été déposé en moi, dès l'enfance, par une langue *traversière*. Les mots sans frontières de ses livres m'avaient nourrie, transformant ma rage de vivre en résistance, en ténacité. Ils avaient ouvert, dans mon esprit, une infinité d'espaces au grand dam du vocable maternel réducteur et d'horizons qui n'étaient qu'enfermement à perpétuité.¹”

Ur c'hoari gerioù zo aze ha “*traverser*” zo laket war un dro evit ar mont d'ar ribl all hag evit ar mont d'ur sevenadurezh all.

(GE da LM – 09 04 01)

Deurus e kavan pezh a skriv Malika MOKKEDEM ha ne c'hallan nemet kensinañ he diskleriadenn. Tro 'm eus bet da skrivañ war ar c'hraf-se ivez e 'm darempredoù gant Jean-Pierre LE DANTEC e 1984 : “Les lecteurs du *Cheval d'Orgueil* qui s'attendent sur le monde traditionnel ne mesurent généralement pas le gouffre qui les en sépare, celui de la liberté que leur a apportée le français — et d'abord la liberté d'une relation d'étranger à ce monde disparu — simplement en tant que langue supplantant les dialectes” (KIS-301, La-08, p. 195). [Ar pennad, a oa da vezañ embannet war *Libération*, ne zeuas ket e goulou : emc'houlenn a ran ha n'eo ket pa na glote ket va savboent gant kealiadur an intelligentsia parizian : *touchante* oa dreistbevañs an teodyezhoù keltiek en he Far-West, *incorrecte* krouidigezh ur yezh estren d'ar galleg e Frañs !]

¹ Malika MOKKEDEM, “La mer, l'autre désert”, *Méditerranées, Anthologie présentée par Michel Le Bris et Jean-Claude Izzo*, Librio, 1998, pp. 19-21.

Ne anavezan arver all ebet eus ar c'herienn *langue traversière*, ken ne ouzon hag eñ zo al leterc'had-se unan aet da veizad gant yezhoniourion pe unan kavet gant Malika. Forzh penaos, sklaer eo ar ster. Tennañ a ra d'ar c'houblad kevenep *langue vernaculaire / langue véhiculaire* a ra yezhoniourion 'zo gantañ. Deoc'h c'hwi da zivizout ha degaset e vo e brezhoneg al leterc'had (neuze e klot dik an termen *treverz(er)*, sl. GIBR. p. 3144) pe klasket un termen o vont war-eeun d'ar meizad. Evidon a gav ken kaer skeudenn ar vag a lak da dreizhañ da ribloù all ma ven tuet kreñv d'ober d'al leterc'had “treverziñ” e brezhoneg !

(RLN da GE – 13 04 01)

E 'z lizher din ag ar 06 04 e skrivez : “Mar gellomp degas d'an dud en dro dimp un dra bennak ouzhpenn hon c'henderc'hadoù — ur yezh nevez hag he frouezh kentañ — ez eo ar fiziañs e trec'h ar vuhez war an hollredi, ar rezid war an tonkadur...” [sl. p. 160 a-zioc'h]. Evit gwir e kaver ar mennoz-se gant MICHELET, met en un doare luziet. Nadadennoù ijinek a c'hell kaout ar paotr, hogen dangorek e vez e varnadennoù. Ha dezhañ e unan e stign trapoù, da skouer pa venn kantreizhañ koustet a gousto ur c'healiad hollveliek evel hini ar Venezourion : brav e vez neuze haeriñ n'eus ket tu da gemer MICHELET a-zevri evel difenner d'ar frankiz. Euver e vez alies e enepkloerelouriezh : e dagadennoù ouzh an Iliz zo gwech soliet, ha soliet kenan zoken, gwech disol dre ma anavez fall a-benn ar fin ar gatologiezh. A du 'rall e van skort e anaoudegezh eus arc'hwelerezh an danframmoù. Kalz krog a ro enta MICHELET d'an abegiñ.

Goût a ouzomp e lak MICHELET e “Istor a 'n Dispac'h” da echuiñ gant marv ROBESPIERRE, dre ma paouez ar renkadoù pobl a gaout ur roll oberiat goude Thermidor, lakaet er-maez ersavioù berrbad eus o ferzh. Ar prantad 1789-1794 zo evit MICHELET avat ur span e c'hoari glez ar savelegezhioù natur, ur c'hoari hemañ na c'hell kas nemet d'ar renadoù aotrouniek, en o zouez an unpenniezh diharzveli, ma ne vez ket an disterañ gwerinegezh. Berrbad eo bet marteze embreg an dispac'herion c'hall, met ar Republik zo bet enskrivet en Istor.

Petra a rebecher da Roparz HEMON ? Bezañ bet ambilher ur skinva e-pad ar Gouzalc'h alaman ? Kentoc'h bezañ krouet ur saviad kenderc'hañ a chom krenn e-maez reolerezh ar Stad c'hall koulz hag e-maez hol kefredourion organek ar gevredigezh keodedel gall. Perak an erez diskouezet a viskoazh ouzh MICHELET gant an dehou pellañ gall ? Sigurioù e-leizh ez eus da seurt erez, met hag an abeg gwirion anezhi ne

ve ket an diskouez a reas MICHELET e c'hell ar savelegezhioù natur bezañ trec'het ? Da 'm meno n'eus ket anezhañ un istorour dispredet, petra bennak ma n'eo mui marteze diouzh ar c'hiz tre hiziv an deiz.

O tremen d'un divoud all, e kav din e kendalc'h an diempradur a zo o reuziañ ar gevredigezh vreizhat abaoe an 12^t kantved da c'houstennañ politikerezh ar Mouvamant. Disoc'h pennañ an diempradur-se eo bet emzalc'h trebadek Breizhiz gortoz e teufe ar C'hallaoued da zisplegañ dezho petra o doa da zezevout. Tud ar Mouvamant a lavar d'al levierion c'hall : n'ouzomp ket petra ober evit reiñ un dazont d'ar brezhoneg ha digalonekaet omp. Marteze ho po c'hwi mennozioù. Ho skoazell a c'hortozomp. Dre druez, grit un dra bennak !

Forzh penaos e oa tagellet an hent dirak *Diwan* adalek an derou. Soñj 'm eus eus un emvod foran aozet e Brest gant ar Strollad komunour a-zivout kelennerzh ar brezhoneg¹. Renet oa an emvod-se gant Jean ROSMORDUC, Yves LE BERRE hag André LE GAC. E stumm raktres ne oa ken *Diwan* d'ar mare-se, ha deuet oa un ezel eus *Brezhoneg yezh vew*, ezel ivez eus stroll diazezañ *Diwan*, e dibenn an emvod da ober meneg eus an kez raktres. Ha LE BERRE da enebadenniñ : “Mar bez ar skol vrezhonek unan brevez, ne c'hallo nemet an dud en o aez kas o bugale di !” Mikael MADEG a arbennas neuze : “Setu perak e ve gwelloc'h he lakaat dindan ar Stad.” LE BERRE neuze : “A-du.” Un difenner mat eo LE BERRE da lazioù ar Stad hollreolerez hag hollevezhierez evel m'he deskriv André GLUCKSMANN war e levr *Les Maîtres Penseurs*. Seul aesoc'h oa dezhañ palvata MADEG hag e heñchañ war-du mennoz stadeladur ar skol vrezhonek ma n'en devez hemañ douetañs war netra : nag ur gwarez burzhudus ar Stad c'hall evit an trefodachoù !

¹ SI. “DANEVELLOU OBEREREZH — Emvod aozet gant *Unaniezh ar Studierion gomunour* (U. E. C.) d'ar 5 C'hwevrer 1976 e Brest diwar-benn an danvez dezv kinniget gant ar Strollad komunour war zeskadurezh ar brezhoneg.” Notenn glokaat : “Endodet eo bet ar mennad lezenn-se e-kerz an eil estez ordinal 1974-1975 eus ar Vodadenn Vroadel dindan an niverenn 1776, gant ar stroll komunour ha kerentiet. E ditl zo : *Proposition de loi relative à la langue et à la culture bretonnes*” (*Emsav* 112, Ebrel 1976, pp. 147-152).